

İBN HACER el-ASKALÂNÎ

Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449)
Ünlü hadis âlimi ve hâfızı.

22 Şâban 773'te (28 Şubat 1372) eski Mısır'da doğdu. Adı veya lakabı Hacer olan yedinci dedesine nisbetle İbn Hacer diye meşhur oldu. Ebü'l-Fazl künyesiyle ve ailesinin memleketi olan Filistin'deki Askalân şehrine nisbetle Askalânî, soyunun dayandığı Kinâne'ye (İbn Hacer, el-Mecma'u'l-mü'esses, III, 196) nisbetle Kinânî olarak anıldı. Babası, dedeleri gibi ticaretle uğraşması yanında kırâat-i seb'ayı bilen, şiir yazan ve Nevevî'nin el-Ezâkâr'ına istidrâk kaleme alan bir âlimdi. İbn Hacer dört yaşında iken babası öldü. Bir müddet sonra annesi Nicâr da (EI² [Fr.], III, 799'daki Tüccâr kaydı yanlıştır, bk. Abdüssettâr eş-Şeyh, s. 33) vefat edince ablası ile yalnız kaldı. Ancak babaları vefat etmeden önce onları biri âlim, diğeri tüccar iki arkadaşına emanet etmiş olup babalarından ve annelerinden hayatları boyunca kendilerini refah içinde yaşatacak bir servet kalmıştı. Her iki çocuğunun eğitimine önem veren babaları küçük yaşta onları ilim meclislerine götürmüş ve İbn Berdis, Şemseddin el-Kirmânî, Zeynüddin el-İrâkî gibi muhaddislerden kızı için icâzet almıştı. Hâmilerinden tâcir olan Zekiyyüddin el-Harrûbî Mekke'de mücâvir olarak kaldığı zaman İbn Hacer de yanında bulundu. Hıfzını Muhammed b. Muhammed es-Seftî'den dokuz yaşında tamamladı. On iki yaşında iken Harrûbî ile birlikte tekrar Mekke'ye gitti. Hadis tahsiline Mekke'de başlayarak ilk hocası Abdullah b. Muhammed en-Neşâverî'den Şâhîh-i Buhârî'nin çoğunu ve Mekke Kadısı Cemâleddin İbn Zahîre'den Cemmâîlî'nin 'Umdetü'l-añkâm'ını okudu. Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin et-Tenbîh'i ile Abdülgaffâr el-Kazvî'nin el-Hâvî's-şâgîr'ini, Harîrî'nin Mülhâtü'l-i'râb'ı ile İbn Mâlik et-Tâî'nin el-Elfiyye'sini, İbnü'l-Hâcib'in el-Muhtaşar'ını, Kādî Beyzâvî'nin Minhâcü'l-vüsûl ve İrâkî'nin el-Elfiyye adlı eserlerini ezberledi (Sehâvî, el-Cevâhir ve'd-dürer, I, 64). Harrûbî'nin vefatından sonra (787/1385) tahsiline üç yıl ara verdi. Ardından diğerk hâmisi İbnü'l-Kattân es-Semennûdî'nin derslerine devam ederek fıkıh, usûl-i fıkıh, Arap dili, hesap gibi ilimlere dair kitaplar okudu. Daha sonra tarihle ve râvilerle ilgilenen İbn Hacer 792 (1390) yılından itibaren edebî ilimlerle meşgul oldu. Şair ve edip Muhammed b. İbrâhim el-Beşteki'den faydalanarak edebî kültürünü geliştirdi ve çoğu dinî konulara, Hz. Peygamber'in methine dair şiirler yazdı. İbn Hacer 796'dan (1394) itibaren kendini tamamen hadise verdi ve aynı yıl Zeynüddin el-İrâkî'nin ders halkasına katıldı. Hocasının vefatına kadar on yıl devam eden bu süre içinde ondan el-Elfiyye adlı eseriyle bu esere yazdığı şerhi okudu. Yine İrâkî'den, İbnü's-Salâh'ın Muğaddime'sinde müphem gördüğü konuları açıklamak üzere kaleme aldığı et-Taқыîd ve'l-îzâh'ını, Beyhakî ve Dârekutnî'nin es-Sünen'lerini, Buhârî'nin el-Câmi'u's-şâhîh dışındaki bazı eserlerini, İbn Hişâm'ın es-Sîre'sini okudu ve bunları okutmak üzere icâzet aldı. Hocası kendisine "hâfız" unvanını verdi. O günden itibaren bu unvan tek başına söylendiği zaman sadece onu hatırlatacak kadar özel bir anlam kazandı. İrâkî'nin vefatından sonra damadı ve talebesi Nûreddin el-Heysemî'den tahsiline devam etti. Ondaki Mecma'u'z-zevâ'id'ini okurken gördüğü bazı kusurları tesbit etmeye başladıysa da hocasının buna üzöldüğünü görünce vazgeçti.

İbn Hacer fıkıh ve usulü, tefsir, lugat, edebiyat ve tarihle de meşgul oldu. Burhâneddin İbrâhim b. Mûsâ el-Ebnâsî'den Nevevî'nin Minhâcü't-tâlibîn'ini, İbnü'l-Mülakkın'dan bu esere yazdığı şerhi, Şâfiî fakih Ömer b. Raslân el-Bulkîni'den Müzenî'nin el-Muhtaşar'ı ile Nevevî'nin Ravzatü't-tâlibîn'ini, ayrıca Şâhîh Hayn ve Sünenü Ebî Davûd başta olmak üzere pek çok eseri, bu arada yirmi dokuz yıl boyunca faydalandığı Muhammed b. Ebû Bekir b. Cemâa'dan Beyzâvî'nin Minhâcü'l-vüsûl'ünü, İbnü'l-Hâcib'in el-Muhtaşar'ını, Sa'deddin et-Teftâzânî'nin el-Mutavvel ve kendisinin Cem'u'l-cevâmi' adlı eserlerini okudu. Kıraat ilmini Ebû İshak Burhâneddin İbrâhim b. Ahmed et-Tenûhî eş-Şâmî'den öğrendi (İbn Hacer, el-Mecma'u'l-mü'esses, I, 79-201). Kendisine Nesâî'nin es-Sünen'inin tamamını okuduğu Ahmed b. Hasan es-Süveydâvî'den altmıştan fazla kitabın (a.g.e., I, 299-351), Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'ini huzurunda okuduğu Ebü'l-Meâlî Abdullah b. Ömer el-Halâvî'den 100 kadar kitabın (a.g.e., II, 27-81) bazı bölümlerini, Muhibbüddin Muhammed b. Abdullah el-Meydûmî'den muhtelif cüzlerden başka İbnü's-Salâh'ın 'Ulûmü'l-âdîs'ini okudu.

Yirmi yaşında ilmî seyahatlere başlayan İbn Hacer İskenderiye'de çeşitli âlimlerden okuduğu eserlere dair bilgileri, şiirleri ve mektuplaşma örneklerini ed-Dürerü'l-muğıyye min fevâ'idü'l-İskenderiyye adlı bir cüzde topladı. Ardından Hicaz'a, oradan Yemen'e geçti (800/1397). Taiz, Zebîd, Aden, Vâdilhasib gibi şehirleri dolaşarak tanınmış âlimlerden faydalandı; özellikle el-Çâmûsü'l-muhî't'in müellifi Fîrûzâbâdî ile tanışıp ona bu eserin çoğunu okudu ve rivayet izni aldı. Kendisi de birçok âlime hadis rivayet etti. Yemen Meliki el-Melikü'l-Eşref İsmâil b. Abbas er-Resûlî, İbn Hacer'in kendi ülkesinde bulunduğunu öğrenince onu Zebîd'e davet etti. İbn Hacer de melike, kendi el yazısıyla kırk cilt hacmindeki Müsâmirü's-sâhîr ve müsâhirü's-sâmir adlı edebî notları ile daha başka kitapları hediye etti ve melikin hac için gönderdiği bir kabileyle aynı yıl Mekke'ye gitti. Altı yıl sonra ikinci defa uğradığı Yemen'den ülkesine dönerken bindiği gemi parçalanınca çok miktarda parası, kendisinin istinsah ettiği Mizzî'nin Tuhfetü'l-eşraf bi-ma'rifeti'l-etrâf'ı ve kendine ait bazı eserler kayboldu. 800 (1398), 805 (1403), 815 (1412) ve 824 (1421) yıllarında hac etmek, mücâvir olarak kalmak ve ilmî faaliyetlerde bulunmak üzere gittiği Hicaz'da çeşitli âlimlerden faydalandı, birçok kimse de onun eserlerini okuma ve rivayetlerini dinleme imkânı buldu. 802 Şâbanında (Nisan 1400) gidip 100 gün kaldığı Dimaşk'ta, Gazze, Nablus, Remle, Kudüs, el-Halîl ve Sâlihiyye gibi ilim merkezlerinde muhtelif âlimlerden istifade etti ve onlardan çeşitli kitapların (Şâkir Mahmûd Abdülmün'im, I, 131-132) rivayet hakkını elde etti. Moğollar'ın Dimaşk'a doğru gelmekte olduğu duyulunca Mısır'a döndü. Şâban 836'da (Nisan 1433) Mısır Memlûk Sultanı el-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Barsbay ile birlikte Şâfiî kadısı olarak Âmid'e (Diyarbakır) gitti. Uğradıkları şehirlerde imlâ meclisleri akdedip hadis rivayet etti. Sibt İbnü'l-Acemî ve İbn Hatîb en-Nâsiriyye ile Halep'te görüştü. Bedreddin el-Aynî'nin daveti üzerine onunla Ayıntab'a (Gaziantep) gitti. Bu sırada Aynî'nin bazı şiirlerini yazıp kendisinden hadis rivayet etti. Beş ay kadar süren bu seyahatin hâtıralarını Celebû Haleb adlı eserinde topladı.

Elli beşi kadın 628 hocadan faydalanan İbn Hacer'in (hocaları için bk. Sehâvî, el-Cevâhir ve'd-dürer, I, 135-177) kadın hocaları arasında kendilerinden çeşitli eserler okuduğu Fâtima et-

Tenûhiyye ileFâtıma el-Makdisiyye anılabılır. Hocaları ile onlardan okuduğu kitapları el-Mecma'u'l-mü'esses li'l-mu'cemi'l-müfehres'te toplamıştır. Kendisinden de pek çok talebe faydalanmış olup Şemseddin es-Sehâvî bunlardan 500 kadarının adını zikretmektedir (Abdüssettâr eş-Şeyh, s. 300). Tanınmış öğrencileri arasında eserlerinin çoğunu rivayet eden Sehâvî başta olmak üzere Ahmed b. Ebû Bekir el-Bûsîrî, Kemâleddin İbnü'l-Hümâm, Necmeddin İbn Fehd, Takıyyüddin İbn Fehd, İbn Tağrîberdî, İbn Kutluboğa, Bikâî, Ebü'l-Fazl İbnü'ş-Şihne, Necmeddin İbn Kâdî Aclûn, Burhâneddin İbn Müflih, İbnü'l-Mibred, İbn Emîru Hâc, İbnü'l-Haydırî ve Zekerıyyâ el-Ensârî bulunmaktadır.

İbn Hacer 806 (1403) yılında resmen hocalık vazifesine başladı. Aynı yıl Şeyhûniyye, 809'da (1406) Mahmûdiyye medreselerinde hadis hocalığına getirildi. 812-819 (1409-1416) yılları arasında el-Cemâliyye el-Müstecidde Medresesi'nde, 833'te (1430) İbn Tolun Camii'nde, 836'daki (1433) Dımaşk seyahatinde Eşrefiyye Dârülhadisi'nde ve vefatından bir yıl önce yapılan Zeyniyye Medresesi'nde hadis okuttu. Hadis hocalığı yanında 813 (1410) yılından itibaren Baybars Hankahı'nda meşihat görevini üstlendi. İbnü's-Salâh'tan (ö. 643/1245) sonra devam ettirilmeyen imlâ meclisleri geleneğini yeniden canlandıran Zeynüddin el-İrâkî'nin ardından özellikle Baybarsiyye ile Şeyhûniyye'de ve Kâmilıyye Dârülhadisi ile Nil kenarındaki evinde vefatına kadar bu meclisleri sürdürerek 1150 kadar mecliste yaklaşık on cilt hacmindeki hadisleri âdet olduğu üzere ezbere yazdırdı. Onun el-Emâlî'l-Ĥadîsiyye'si bu gayretinin ürünüdür. Ayrıca Şeyhûniyye, Şerîfiyye, Müeyyidiyye, Harrûbiyye, Sâlihiyye ve Salâhiyye medreselerinde fıkıh okuttu.

İbn Hacer, 811 (1408) yılından vefatına kadar Dârüladl'de Şâfiî mezhebine göre fetva verme görevini yürüttü. Mısır Memlûk Sultanı el-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Barsbay'ın teklifi üzerine, yirmi yedi yıl boyunca ısrarla reddetmesine rağmen 22 Muharrem 827'de (26 Aralık 1423) talebesi Alemüddin Sâlih b. Ömer el-Bulkînî'nin azledilmesiyle boşalan Mısır Şâfiî başkadılığını kabul etti (İbn Hacer, İnbâ'ü'l-ğumr, VIII, 39). Çeşitli şikâyetler yüzünden yedi defa azledildiği, fakat her defasında haklılığı anlaşıl原因 olarak tekrar getirildiği bu görevini vefatından birkaç ay öncesine kadar (25 Cemâziyelevvel 852/27 Temmuz 1448) devam ettirdi. Bu görevi, onun devlet yapısını ve toplumu iyi tanmasına ve bu tecrübelerini eserlerine yansıtmaya vesile olmuştur.

Tesirli vaaz ve hutbeleriyle tanınan İbn Hacer 819'da (1416) Ezher, daha sonra Amr b. Âs, kadılığı süresince de sultanın bulunduğu Kal'a camilerinde hatiplik yaptı. Nûreddin er-Reşîdî'nin vefatı üzerine Hüseyniyye'deki Zâhir Camii'nde vâizlik görevi ona verildi. İbn Hacer, ayrıca Mahmûdiyye Medresesi Kütüphanesi'nin yöneticiliğini de üstlendi. Bu görevi sırasında, Burhâneddin İbn Cemâa'nın hayatı boyunca topladığı eserleri ve önemli bir kısmı müellif hattıyla olan 4000 değerli kitabı ihtiva eden kütüphanedeki kitapların fihristlerini hazırlamış, kaybolan bazı kitapları istinsah etmiş veya onların yerine kendi kitaplarını vermiştir.

İbn Hacer 28 Zilhicce 852'de (22 Şubat 1449) Kahire'de dizanteriden öldü. Onun bu tarihten dokuz veya on gün önce vefat ettiği de söylenmektedir. Cenazesini taşıyanlar arasında

bulunan el-Melikü'z-Zâhir Çakmak'ın (Takiyyüddin İbn Fehd, s. 338) teklifi üzerine cenaze namazını Abbâsî halifesi kıldırdı ve Karâfetüssuğrâ Kabristanı'na defnedildi. İbn Teymiyye'nin vefatından sonra hiçbir cenazede bu kadar büyük bir cemaatin toplanmadığı, Mekke, Kudüs, Halep, Dimaşk gibi birçok şehirde onun için gıyabî cenaze namazı kılındığı, pek çok şair tarafından birkaç cilt tutacak hacimde mersiyeler yazıldığı belirtilmektedir.

İbn Hacer yirmi beş yaşında iken Abdülkerîm b. Ahmed b. Abdülazîz'in kızı Üns ile evlendi. Zeynüddin el-İrâkî, Alâî'nin oğlu Ebü'l-Hayr, Zehebî'nin oğlu Ebû Hüreyre gibi âlimlerden çeşitli eserler okuyan ve hadis alanında kendini yetiştirerek tanınmış kimselere Şâhîñ-i Buhârî gibi eserleri okutan Üns'ten beş, daha sonra evlendiği eşinden de bir kızı oldu. Kızlarının hepsi kendi sağlığında öldü. İbn Hacer daha sonra üçüncü defa evlendiyse de tek erkek çocuğu, Tatar asıllı câriyesinden doğan (815/1412) Ebü'l-Meâlî Bedreddin Muhammed'dir. Fıkıh sahasında yetişmesini arzu ettiği oğlunu kendisi okuttuğu gibi onun Suriye ve Mısır'ın ileri gelen âlimlerinden okuyup icâzet almasını sağladı. Bulûğu'l-merâm'ı oğlunun ezberlemesi için kaleme aldığı, fakat onun eserin az bir kısmını ezberlediği bilinmektedir. Ebü'l-Meâlî Bedreddin, Baybars Hankahı şeyhliğinde bulunmuş ve Hüseyniyye Medresesi'nde hadis okutmuşsa da bu görevleri onun yerine daha çok babası yapmıştır. Tolunoğlu Camii'nde imamlik da yapan Ebü'l-Meâlî, babasının Nuhbetü'l-fiker adlı kitabını Netîcetü'n-nażar adıyla şerhetmiştir. Onun bazı tutumları sebebiyle babasını sıkıntıya soktuğu ve babasının eserlerini muhafaza etmek için gayret sarfetmediği kaydedilmektedir. İbn Hacer'in en büyük kızı Zeyn Hatun'dan olma Sıbt İbn Hacer diye tanınan torunu Ebü'l-Mehâsin Yûsuf b. Şâhin tarih, fıkıh ve hadis sahalarında yetişmiş, çoğu tabakata dair olmak üzere çeşitli eserler kaleme almış, dedesinin Bulûğu'l-merâm'ını Minhâtü'l-kirâm adıyla şerhetmiş ve onun bazı görevlerini üstlenmiştir. Ayrıca edebiyat ve belâgat gibi konularda dedesini tenkit etmişse de Sehâvî bu tenkitlerin isabetli olmadığını ortaya koymuştur (ed-Đav'ü'l-lâmi', X, 315-317).

İbn Hacer orta boylu, zarif görünümlü olmakla birlikte heybetli ve hareketli bir kimseydi. Yiyip içmeye önem vermezdi. Süratli anlayışı ve güçlü hâfızası sebebiyle, bir şey yazarken aynı zamanda kendisine okunan metinleri takip ve tashih edebilirdi. Hacda zemzem içerken Zehebî derecesinde hadis hâfızı olmak için dua ettiği söylenir (Sehâvî, el-Cevâhir ve'd-dürer, I, 106, 109, 319). Süratli okuma ve yazma alışkanlığına sahip olan İbn Hacer, kalemini kâğıttan kaldırmadan yazdığı için altın zincire benzetilen hattını herkesin kolay okuyamadığı belirtilmektedir. İbn Hacer bütün vaktini okumak, okutmak, eser yazmak, fetva vermek veya ibadet etmekle geçirirdi. Mekke'ye ve Yemen'e giderken bineğinin üzerinde kitap yazmaya devam etmiş, el-Vuķûf 'alâ mâ fi Şâhîñi Müslim mine'l-mevķûf adlı cüzünü üç günde kaleme almıştı. Mütevazi bir kişiliğe sahip olan İbn Hacer az konuşur, kimseyi gücendirmemeye dikkat ederdi. Talebelere şefkatli davranır, isteklerini geri çevirmez, değerli kitaplarını dahi ödünç vermekten kaçınmazdı. İbn Hacer görevlerinden aldığı maaşları çeşitli hayırlara sarfeder, görevli gittiği yerlerde devlet parasıyla hazırlanan şeyleri yemez, ayrıca fakirlere

yardımdı ederdi. Seyahatlerinde ve rahatsızlandığında bile teheccüd namazını kılar, her fırsatta oruç tutardı.

Eserlerinde tenkit ettiği kişilerin, özellikle görevleri dolayısıyla aralarında rekabet bulunan bazı meslektaşlarının biyografilerini yazarken son derece dürüst davranır, talebesi bile olsa kendilerinden faydalandığı kimselerin adını zikreder, eserlerini başkalarının kitaplarından yaptığı nakillerle meydana getirip de kaynaklarından söz etmeyen kimseleri eleştirirdi (a.g.e., I, 315-318). Hocalarına beslediği saygı onların ilmî hatalarını tenkit etmesine engel olmazdı (meselâ bk. Fetĥu'l-bârî, IX, 375, 430-431; X, 185).

İbn Hacer ile Veliyyüddin es-Seftî, Muhammed b. Atâullah el-Herevî, Şemseddin el-Hirmâvî ve Muhammed b. İsmâil el-Venâî gibi âlimler arasında kâdılkudâtlık, müderrislik gibi görevler sebebiyle rekabet meydana gelmiştir. Seftî'nin kendisine yaptığı haksız ithamlar üzerine Red'u'l-mücrim fi'z-zebbi 'an 'ırzî'l-müslim adlı bir kırk hadis kitabı kaleme alması bu rekabetin derecesi hakkında fikir vermektedir. Ancak onun en önemli ihtilâfı Hanefî kâdılkudâtı Bedreddin el-Aynî ile olmuştur. Her ikisi de 836'da (1433) el-Melikü'l-Eşref Barsbay'la Âmid'e, oradan da Aynî'nin daveti üzerine Ayıntab'a gitmesine, İbn Hacer'in bu seyahatte Aynî'den hadis rivayet etmesine rağmen daha sonra araları açılmış, Aynî onu ilmin itibarını korumayıp makam ve menfaat için sultana boyun eğmekle suçlamıştır. Halbuki İbn Hacer, kendisine ısrarla teklif edilen kâdılkudâtlık görevini kabul etmeyip uzun süre direnmiş, kabul ettikten sonra da her konuda doğru bildiğini yapmıştır. Ayrıca Barsbay'ın teklif ettiği kadılık ve sır kâtipliği görevlerini, onun ođlu el-Melikü'n-Nâsır'ın önerip iki yıl süreyle kimseye vermediği Zebîd kâdılkudâtlığını, hatta aylık 10.000 dirhem maaşla teklif edilen Dimaşk kadılığını da reddetmiştir. İki arasında anlaşılmazlığın asıl kaynağı muhtemelen İbn Hacer'in Aynî'nin bazı eserlerini tenkit etmesidir. Nitekim Aynî'nin es-Seyfü'l-mühenned fi sîretî'l-Melikî'l-Mü'eyyed adlı manzum eserinde vezinleri bozuk 400 kadar beyti İbn Hacer aze'l-'ayn min nażmi ğurâbî'l-beyn'inde bir araya getirmiş, bunun yanında onun 'İkdü'l-cümân fi târîhi ehli'z-zamân adlı eserini de eleştirmiştir (İnbâ'ü'l-ğumr, I, 3-4).

Aynî ile İbn Hacer arasındaki anlaşmazlığın diğer bir yönü onların Şâĥîĥ-i Buhârî şerhleriyle ilgilidir. Çeşitli kaynaklarda İbn Hacer'in Fetĥu'l-bârî'yi 817'de (1414) yazmaya başladığı kaydedilmekle beraber kendisi eserini 813 (1410) yılında kaleme almaya, beş yıl sonra da yazdığı kısımları imlâ etmeye başladığını söylemekte (İntikâdü'l-î'tirâz, I, 7), Aynî'nin ise 'Umdetü'l-ârî'yi 820'de (1417) yazmaya başladığı (DİA, VII, 121-122), İbn Hacer'in talebesi Burhâneddin İbn Hızır'dan Fetĥu'l-bârî'den yazdığı kısımları ödünç alıp onlardan faydalandığı ve eserini Fetĥu'l-bârî'nin bitirilmesinden beş yıl sonra tamamladığı (847/1443) belirtilmektedir (İbn Hacer, İntikâdü'l-î'tirâz, s. 10; Şâkir Mahmûd Abdülmün'im, İbn Hacer el-'Asĥâlânî, I, 175, 364). Aynî, 'Umdetü'l-ârî'de Fetĥu'l-bârî'den iktibaslarda bulunmakla beraber ona tenkitler yönelmiş, İbn Hacer'in kendi eserini diğer Şâĥîĥ-i Buhârî şerhlerinden üstün görmesini tasvip etmemiştir. İbn Hacer de Aynî'nin Fetĥu'l-bârî'ye olan itirazını el-İstinşâr 'ale't-tâ'ini'l-mî'sâr ile, bu eserdeki bazı görüşlerine olan itirazlarını da İntikâdü'l-î'tirâz adlı eseriyle cevaplandırmıştır.

Zâhid Kevserî gibi bazı âlimler, bir müellifin daha önce yazılan eserlerden faydalanmasının tabii olduğunu söyleyerek Aynî'yi bu tartışmada haklı görmüşlerdir. Ayrıca Zâhid Kevserî, 'Umdetü'l-ğârî'nin Fetû'l-bârî'den çok daha hacimli olduğunu, konuları mükemmel şekilde işlediğini, İbn Hacer'in eserinin ise ötekinin seviyesinde bulunmadığını, eğer Hedyü's-sârî'yi yazmasaydı şerhinin 'Umdetü'l-ğârî'den çok gerilerde kalmış olacağını söylemektedir (Takıyyüddin İbn Fehd, s. 334). Sâlih Yûsuf Ma'tûk da Bedrüddîn el-'Aynî ve eşeruhû fî 'ilmi'l-ĥadîş adlı kitabında (s. 225-238) Aynî'nin eserinin çok daha hacimli, bazı yönlerden daha kullanışlı olduğunu söylemiş, buna karşılık İbn Hacer'in eserinin özellikle mukaddimesi ve baştan sona kadar değişmeyen bir üslûpta yazılması ile dikkati çektiğini ifade etmiştir. Öte yandan başta Hanefî kâdilkudâtı İbnü'd-Deyrî olmak üzere bazı Hanefî ve Şâfiî âlimleri de İbn Hacer'in eserinin önceki Şâhîh-i Buhârî şerhlerinden üstün olduğunu belirtmişlerdir (Sehâvî, el-Cevâhir ve'd-dürer, I, 224-226). Mâlikî âlimi Abdurrahman el-Bûsîrî, Aynî'nin iddialarından yola çıkarak Mübtekirâtü'l-le'âlî ve'd-dürer fi'l-muĥâkemeti beyne'l-'Aynî ve'bni Ĥacer (bk. bibl.) adlı eserinde Aynî'nin 'Umdetü'l-ğârî'de İbn Hacer'e yönelttiği itirazları 343 noktada toplayarak incelemiş ve sonuçta İbn Hacer'i haklı bulmuştur.

Talat Sakallı'nın Hadis Tartışmaları (İbn Hacer-Bedruddin Aynî [Ankara 1996]) adlı kitabı bu önemli konuyu aydınlatacak kapasitede değildir. Bu çalışmada 'Umdetü'l-ğârî'ye daha fazla yer ayrılması, İbn Hacer'in faydalandığı 1430 eseri tanıtan Mu'cemü'l-mušannefâtî'l-vâride fî Fetû'l-bârî'nin (bk. bibl.) görülmemesi, ayrıca İbn Hacer'in İntikâdü'l-i'tirâz'da "başından sonuna kadar kendini savunma telâşına düştüğü" şeklinde ifadeler kullanılması onun yeterince tanınmadığını göstermektedir. İbn Hacer'in talebesi, Hanefî fakihî ve kadısı Ebü'l-Fazl İbnü's-Şihne, İbn Hacer'in hadis sahasındaki eserlerinin en büyüğünün Fetû'l-bârî olduğunu, onun bu eserinde başkaları tarafından yorumlanamayan birçok hadisi şerhettiğini belirtmektedir (Sehâvî, el-Cevâhir ve'd-dürer, I, 261). Son devir Şâhîh-i Buhârî şârihlerinden Hanefî âlimi Enverşah Keşmîrî de bu iki eseri değerlendirirken Fetû'l-bârî'yi hadis tekniğini yansıtmaması ve tertibi yanında maksadı güzel ifade etmesi bakımından üstün görmekte, 'Umdetü'l-ğârî'yi de lafızları mükemmel tarzda şerh ve tefsir etmesi, İslâm büyüklerinin sözlerini derleyip toparlaması açısından daha değerli bulmaktadır (Feyzü'l-bârî 'alâ Şâhîhi'l-Buhârî, I, 38). Aynî'nin İbn Hacer'i son hastalığı sırasında ziyaret etmesi, aralarındaki ihtilâfın ilmî tartışmadan ibaret olduğunu ortaya koymaktadır.

İlmî Şahsiyeti. İbn Hacer hayatının büyük bölümünü hadis ilmine vermiş, bu ilmin hem rivayet hem dirayet sahaslarında devrinin en yetkili âlimi olmuştur. Başta örnek aldığı Zehebî gibi olmayı isterken sonraları onun Mîzânü'l-i'tidâl'ini tamamlamak için Lisânü'l-Mîzân'ı yazması, hadis rivayet ve dirayet ilimlerinin çeşitli dallarında 170 kadar eser kaleme alması onun hadis sahasındaki üstün yerini ortaya koymakta, Tağlîku't-ta'lîk'i 350 kadar eserden, Fetû'l-bârî'yi de 1430 kaynaktan faydalanarak kaleme alması, önemli bir kısmı günümüze ulaşmayan zengin bir hadis edebiyatından istifade ettiğini göstermektedir. Usûl-i ĥadîs konusundaki eserleri kendisinin orijinal görüşlerini yansıtmakta olup hadis ricâline dair çalışmaları, meşhur âlimlerin râviler hakkındaki tesbitlerine dair tashihlerle doludur. Bir konudaki pek çok rivayeti

onlarca eserden ancak modern yöntemlerle toplamak mümkün olduğu halde İbn Hacer'in o çağda bunu başarması veya bir hadisin farklı rivayetlerinin kaç râvi tarafından nakledildiğini ortaya koyması, muallak olduğu sanılan bir rivayetin mevsûl ve muttasıl olduğunu göstermek amacıyla o rivayetin birçok kaynağını zikredebilmesi (Tağlîku't-ta'lîk, II, 314-317) onun ilmî derinliğini göstermektedir. İzzeddin İbn Abdüsselâm, İbn Hacer'in Buhârî gibi olmasa bile ondan çok aşağı kalmadığını söylemektedir (Sehâvî, el-Cevâhir ve'd-dürer, I, 242). "Emîrû'l-mü'minîn fi'l-hadîs" unvanı verilen nâdir muhaddislerden biri olan İbn Hacer'in hadis konusundaki en önemli çalışmaları Buhârî'nin el-Câmi'u's-şâhîh'iyle ilgili olanlardır.

İbn Hacer, tahsil hayatının daha ilk dönemlerinde şair ve edebiyatçı Muhammed b. İbrâhim el-Beşteki gibi hocalarının ve kendisine örnek aldığı Zehebî'nin aynı zamanda tarihçi olmasının etkisiyle tarih bilmenin önemini anlamış, hadisle tarihin yakın ilgisini, bir muhaddis için râvilerin hayatlarını çok iyi bilmenin zaruretini tesbit ederek tarihle yakından ilgilenmeye başlamıştır. Öte yandan üstlendiği önemli görevler sebebiyle devlet adamlarıyla yakın ilişki içinde bulunması, bir kısmının biyografisi için yegâne kaynak olması, onu bu konulardaki bilgilerini İnbâ'ü'l-ğumr bi-ebnâ'i'l-umr adlı eserinde bir araya getirmeye yöneltmiştir. Tanınmış şahsiyetlere dair ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mi'eti's-şâmine'si ile Zeylû'd-Düreri'l-kâmine'si, 12.304 sahâbenin biyografisini ihtiva eden el-İsâbe fi temyizi's-şâhâbe'si, Mısır kadılarının hal tercümesine dair Ref'u'l-isr 'an kuğâti Mısır', ayrıca Leys b. Sa'd'ın biyografisiyle ilgili er-Raĥmetü'l-ğayşiyye bi't-tercemeti'l-Leyşiyye'siyle bazı önemli şahsiyetlerin biyografileri hakkındaki kitapları onun hayatı boyunca tarihle yakından ilgilendiğini göstermektedir. İbn Hacer'in cerh ve ta'dîl ilmini iyi bilmesi tarihî olaylara ve şahsiyetlere tenkitçi bir gözle bakmasına imkân vermiştir. Hadis ve rivayetle ilgilenen bazı kimseleri eserlerinde cerh ve ta'dîle tâbi tutması, hissîlik ve tenkitlerinde aşırı gitmekle suçlanmasına yol açmışsa da bunun ilmî bir dayanağı yoktur. Onun bizzat görmediği bazı olayları kimden duyduğunu veya hangi eserde gördüğünü özellikle belirtmesi ilmî hassasiyetini ortaya koymaktadır (İbn Hacer'in tarih yazıcısının niteliği konusundaki bir soruya verdiği uzunca bir fetva için bk. Fetvâ fi kitâbeti't-târîh [nşr. Fuâd Seyyid], MMMA, II/1 [1375/1956] içinde, s. 162-177).

On dört yaşında iken edebiyat ve şiirle ilgilenmeye başlayan İbn Hacer'in bu meşguliyeti 792 (1390) yılından itibaren daha da artmış, şiir zevki ve bilgisi gelişmiş, kısa şiirler, kıtalar ve Hz. Peygamber'in methine dair manzumeler yazmıştır. Memlûkler dönemi edip ve şairlerinden İbn Hicce el-Hamevî, Resûl-i Ekrem'in methine dair Şerĥu'l-Bedî'iyye adlı eserinde ve daha başka edipler çeşitli kitaplarında onun şiirlerine yer vermişlerdir (Şevkânî, I, 91). 816 (1413) yılından itibaren şiiri büyük ölçüde bırakıp kendini hadis ilimlerine vermekle beraber kendisine yöneltilen manzum sorulara manzum cevaplar vermiş, Muhammed b. Atâullah el-Herevî'nin ölümü üzerine "eş-Şikâye mine'n-nükâye" adlı kasidesini yazmıştır (Dîvânü'l-ĥâfiż İbn Ĥacer, s. 20). Hadisleri şerh ederken de şiir ve aruz konularındaki yeteneğini ortaya koymuştur (Fethû'l-bârî, II, 168-169; V, 193; VII, 463-464, 531; XI, 13). İbn Hacer'in o dönemde Kahire'de Şehâbeddin diye anılan yedi şairin ikincisi olduğu (Süyûtî, Nażmü'l-

'iğyân, s. 45), devrin meşhur edip ve münekkidi Nevâcî'nin her ay onu ziyaret ederek içinden çıkamadığı edebî meseleleri kendisine sorup hallettiği belirtilmektedir (Sehâvî, el-Cevâhir ve'd-dürer, s. 78). İbn Hacer'in divanını neşreden Subhî Reşâd Abdülkerîm onun tab'an şair olduğunu, şiirlerinde ilim dilinin kendine has ağır ifade ve terimleri yerine şiirin lirik ve akıcı üslûbunun görüldüğünü belirtmekte ve şiirlerini edebî sanatlar açısından tahlil etmektedir (s. 19-71). İbn Hacer Arap dili ve gramerine olan nüfuzunu eserlerine yansıtmış, açıklamaları sırasında verdiği örnekleri özellikle Kur'an ve hadislerden seçmiştir (Fethû'l-bârî, II, 139; III, 404; V, 288; XI, 269; XIII, 231).

İbn Hacer, el-Medresetü'l-Hüseyniyye ve el-Kubbetü'l-Mansûriyye'de uzun süre tefsir okutmuş, gerek tefsir ve fezâilü'l-Kur'ân bahislerinde gerekse âyetleri tefsir ederken kendine has açıklamalar ortaya koymuştur. İcâzû'l-Kur'an veya sebeb-i nüzûle dair bilgi verirken yahut âyetleri hadislerle veya sahâbî sözleriyle açıklarken sahih rivayetlere itibar etmiştir. Âyetlerdeki nâdir kelimeleri açıklamış, ilk bakışta birbirine zıt gibi görünen âyetler arasında herhangi bir tezat bulunmadığını izah etmiştir (a.g.e., VII, 506; VIII, 197-198, 441, 554, 580-581, 611).

Onun en yetkili olduğu sahalardan biri de fıkhıdır. Bu ilmi Ömer b. Raslân el-Bulkînî ve İbnü'l-Mülakkın gibi fakih ve muhaddislerinden tahsil ederek fetva verme ve fıkıh okutma hususunda icâzet almış, hem fıkhı hem de hadisi iyi bilmesi onun fıkhu'l-hadîs mütehasısı olmasını kolaylaştırmıştır. Sadece fıkıh konusunda otuz kadar eser kaleme almış, 811-848 (1408-1444) yılları arasında Şeyhûniyye, Şerfiyye, Müeyyidiyye, Harrûbiyye, Sâlihiyye ve Salâhiyye medreselerinde fıkıh okutmuş, uzun süre fetva vermiş ve yirmi yıl kadar Şâfiî kâdilkudâtlığı görevini yürütmüştür. İhtilâflı konularda çeşitli fikirleri bir araya getirmesi, meselâ cuma günü duaların kabul edildiği vakit (icâbet saati) hakkında kırk iki farklı görüşü delilleriyle birlikte ortaya koyması (a.g.e., II, 483-489), nikâhtan önce boşanmanın söz konusu olamayacağını incelerken meseleyi hadis kitaplarından derlediği rivayetlerle sayfalarca açıklaması (a.g.e., IX, 294-299), fikhî meselelerdeki derin bilgi ve nüfuzunun bir ifadesi olduğu kadar hadisi ve fıkhı bilmenin bir âlime sağladığı kültür zenginliğini de göstermektedir.

Eserleri.

A) Hadis.

1. Hedyû's-sârî. 2. Fethû'l-bârî bi-şerhi Şâhîhi'l-Buhârî. 3. Havâşî Tenkıhi'z-Zerkeşî 'ale'l-Buhârî (en-Nüket 'alâ Tenkıhi'z-Zerkeşî 'ale'l-Buhârî) 4. el-Mültekat mine't-Telkıh fî şerhi'l-Câmi'i's-şâhîh. 5. Şerhu't-Tirmiżî. 6. el-Muqarrer fî şerhi'l-Muqarrer. 7. en-Nüket 'alâ Şerhi Şâhîhi Müslim. 8. et-Ta'lîku'n-nâfi' fî'n-Nüket 'alâ Cem'i'l-cevâmi' 9. et-Tezkiretü'l-ĥadîşîyye.

B) İlelü'l-hadîs.

1. Tağlîku't-ta'lîk. 2. el-Ķavlü'l-müsedded fi'z-zebbi 'an Müsnedi Aĥmed. 3. el-VuĶûf 'alâ mâ fî Şâhîhi Müslim mine'l-mevĶûf.

C) Tariklerin Cem'i.

1. Turuğu Ĥadîŝi "Mâ'ü zemzem limâ ŝüribe leh". 2. Lâ tesübbü asĤĥâbî (Beyrut 1408). 3. el-Bastu'l-mebŝûŝ li-haberi'l-bürgûŝ

D) Etrâf Çalışmaları.

1. İtĥâfü'l-mehera bi-etrafî'l-aŝere (İtĥâfü'l-mehera bi'l-fevâ'idi'l-mübtekire min etrafî'l-aŝere). 2. İtrâfü'l-müsnedi'l-mu'telî bi-Etrâfi'l-Müsnedi'l-Ĥanbelî. 3. en-Nüketü'ž-žirâf 'ale'l-Etrâf (el-l'tirâf bi-evĥâmi'l-etraf).

E) Zevâid Çalışmaları.

1. el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâ'idi'l-mesânîdi's-ŝemâniye.

F) Tahrîc Çalışmaları.

1. Netâ'icü'l-efkâr fî tahrîci eĥâdiŝi'l-Ezkâr (Tahrîcü'l-Ezkâr, el-Emâlî, Emâlî'l-Ezkâr, el-Emâlî'l-ĥadîŝiyye).

G) Ricâlü'l-hadîs.

1. el-İŝâbe* fî temyîzi's-ŝaĥâbe. 2. Tehzîbü't-Tehzîb. 3. Taqrîbü't-Tehzîb. 4. Lisânü'l-Mîzân*.

cilt: 19; sayfa: 531

[İBN HACER el-ASKALÂNÎ - M. Yaşar Kandemir]

Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî.

İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) bu eseri, Sahîh-i Buhârî şerhlerinin en mükemmeli olarak kabul edilmektedir. İbn Hacer Sahîh-i Buhârî üzerindeki çalışmalarına, önce bu eserdeki muallak hadisleri konu alan beş ciltlik Taglîku't-ta'lik'i ile başlamış ve onu 1401'de tamamlamıştır. Daha sonra büyük şerhinin mukaddimesi olan müstakil bir cilt halindeki Hedyü's-sârî'yi kaleme almış ve bunu da 1410'da bitirmiştir. Sahîh-i Buhârî hakkında bilinmesi zaruri bilgileri ihtiva eden Hedyü's-sârî, daha ziyade el-Câmi'u's-şâhîh'te hadislerin neden bölünerek (taktî*), ihtisar edilerek ve muhtelif bahislerde tekrarlanarak verildiği, tercemelerdeki hadislerin neden senedsiz zikredildiği (ta'lik), eserdeki nâdir (garîb) kelimelerle yazılışı aynı okunuşu farklı isim, künye, lakap ve nisbelerin hangileri olduğu, ayırıcı bir vasıf söylemeden Buhârî'nin müphem bir şekilde zikrettiği isimlerle kimleri kastettiği, Dârekutnî ile diğer münekkitlerin Buhârî'yi tenkit etmek maksadıyla ileri sürdükleri bütün görüşlerin mahiyeti ve geçerliliği, tenkit edilen Buhârî râvileri için söylenenler ile bunların isabet derecesi hakkında on ayrı bölümde geniş bilgiler vermekte, eserin sonunda Sahîh-i Buhârî'nin diğer özelliklerini tanıtarak Buhârî'nin hayatını da geniş bir şekilde anlatmaktadır. İbn Hacer Fethu'l-bârî'yi 1414 yılında yazmaya başlamış, hadis metinlerinde büyük ölçüde el-Câmi'u's-şâhîh'in Ebû Zer nüshasına bağlı kalmıştır. Esere yeni başladığı sıralarda hadisleri oldukça geniş bir şekilde şerhetmiş, fakat daha sonra orta bir yol tutmayı tercih etmiştir. Kitabını 1438'de bitirmekle beraber vefatından bir müddet öncesine kadar çeşitli ilâveler yapmaya devam etmiştir. Eserin muhtelif nüshaları arasındaki farkların en önemli sebebi budur. İbn Hacer, açıklamaya gerek gördüğü kelimelerin lugat mânasını, îrabını, hadisteki edebî incelikleri, fikhî hükümleri ve bu konularda âlimler arasında mevcut olan görüş farklılıklarını ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktadır. Özellikle şerhettiği hadisin diğer rivayetlerini tesbit etmek ve bunların sağlamlık derecesini belirtmek suretiyle hadis etrafındaki görüş ayrılıklarının kaynağına inmektedir.

Mükerrer hadislerin her birini şerh ederken bulunduğu konu ile ilgisi nisbetinde bilgi vermekte, ihtiva ettiği diğer hususlar için rivayetin geçtiği diğer konulara gönderme yapmaktadır. Eserin en önemli özelliği, rivayetleri hadis tekniği açısından değerlendirmeye tâbi tutmasıdır. Şerhettiği hadisin ve onu takviye eden diğer rivayetlerin senedlerini ve metinleri arasındaki farkları çeşitli açılardan incelemesi, Sahîh-i Buhârî'nin en önemli özelliklerinden biri olan tercemelerdeki muallak rivayetlerin muttasıl senedlerini tesbite gayret etmesi ve esere yöneltilen çeşitli tenkidleri cevaplandırması diğer şerhlerde görülmeyen meziyetleridir. Fethu'l-bârî daha sonra yazılan bütün şerhlere kaynak olmuştur. Şevkânî'den el-Câmi'u's-şâhîh'e bir şerh yazması istendiği zaman "Lâ hicrete ba'de'l-feth=Mekke fethinden sonra artık hicret yoktur" hadisiyle tevriye yaparak İbn Hacer'in bu değerli eserinden sonra başka bir Sahîh-i Buhârî şerhi yazmaya gerek olmadığını anlatmak istemiştir. Fethu'l-bârî'nin Ebü'l-Feth Muhammed b. Hüseyin el-Merâgı (ö. 859/1455) tarafından yapılan bir muhtasarı bulunmaktadır (Kastallânî, I, 42). Fuat Sezgin, eserin bizzat İbn Hacer tarafından en-Nüket 'alâ Sahîhi'l-Buhârî adıyla ihtisar edildiğini söylüyorsa da (GAS,

I, 121) bu doğru değildir. Zira İbn Hacer en-Nüket'i Zerkeşî'nin et-Tenkîh li-elfâzi'l-Câmi'i's-sahîh adlı eserini tenkit etmek maksadıyla yazmaya başlamış, ancak tamamlayamamıştır. İbn Hacer eserinde gereksiz bilgi bulunmadığını söylediğine göre onu ihtisar etmeyi herhalde düşünmemiştir. Hedyü's-sârî'nin çeşitli İslâm ülkelerinde gördüğü kabul Fethu'l-bârî'ye duyulan ilgiyi arttırmış, Timurlenk'in dindar oğlu Şâhruh Mirza ülkesindeki âlimlerin isteği üzerine, tıpkı diğer melikler gibi, kurduğu muhteşem kütüphane için İbn Hacer'den Fethu'l-bârî'nin bir nüshasını getirtmiştir. İbn Hacer, sayılan özelliklerinden başka, Hedyü's-sârî gibi önemli ve hacimli bir eseri şerhine mukaddime olarak yazması, eserinin baştan sona kadar mükemmel bir insicam içinde bulunması, her bölümün sonunda âdeti bir döküm yaparak orada ne kadar merfû, mevkuf, muallak ve mükerrer rivayet bulunduğunu ve bu rivayetlerden hangilerinin Sahîh-i Müslim'de yer aldığını söylemesi vb. hususlarla eserini diğer şerhlerden daha üstün hale getirmiştir. Fethu'l-bârî 1890 yılında Delhi'de taş baskısı olarak yayımlanmıştır. Hedyü's-sârî'nin ayrı bir cilt halinde basıldığı on üç ciltlik Bulak baskısı (1300-1301) eserin en iyi neşri kabul edilmekle beraber yine de baskı hataları bulunmaktadır. Bu hatalar daha sonra Hindistan'da yapılan neşrinde Sıddık Hasan Han tarafından gösterilmiştir. Eser 1348'de de Muhibbüddin el-Hatîb, Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Kusay Muhibbüddin el-Hatîb tarafından hadislerin eserde geçtiği yerler gösterilmek suretiyle yayımlanmıştır (I-XIII, Kahire 1407/1986-87). Hedyü's-sârî bu baskıların her birinde "Mukaddime" adıyla müstakil olarak basılmıştır.

cilt: 07; sayfa: 119

[el-CÂMIU'S-SAHÎH - M. Yaşar Kandemir]